

VENDÉGH SÁNDOR

A PEDAGÓGIAI FOLYAMATOK ADAPTÍV FEJLESZTÉSE A KÖZÉPFOKÚ SZAKKÉPZÉSBEN

A kor, amelyben élünk, s amelynek számára nevelünk a tudomány, a termelés és a technika egyre gyorsabb fejlődésének kora. Az oktatásnak pedig együtt kell haladnia a tudomány és a termelés fejlődésével. Ha követelménynek állítjuk, hogy a szakképzés kerüljön közelebb az élethez, a termeléshez, akkor ezzel együtt jár, hogy a képzés tartalmát, a tanítás-tanulás folyamatát korszerűbbé, életszerűbbé kell tenni. A tudomány, a termelés és az oktatás kölcsönös kapcsolatának elve a pedagógiai folyamatok fejlesztésének minden lényeges kérdését – „mit tanítsunk?“, „kinek...?“, „miért?“, „milyen szinten? ...“ „hogyan? ...“ – érinti, és néhány lényeges követelményt állít eléink.

Mindaz, amit a szakképzés funkcióiról és feladatairól tudunk, s mindaz, amit az előttünk járók tudtak és megfogalmaztak róla, szorosan összefügg az alap- és középfokú szakképzés egész történetével. Ha azonban a szakképzés fejlődését a felszabadulástól napjainkig tekintjük, akkor a változtatás, az átalakítás, a továbbfejlesztés számos elgondolásával találkozhatunk. Nem elégedhetünk meg természetesen e változások tudománytörténeti regisztrálásával. Ám a szakoktatástörténeti kutatások mellőzéséhez sem adhatunk menlevelet.

Témánk tanulmányozása szempontjából előljáróban a következők kiemelése látszik szükségesnek;

Az alap- és középfokú szakképzés a köznevelési rendszer része, kiemelkedő jelentőségű területe.

A szakképzés mennyiségi és minőségi jellemzői szoros kölcsönhatásban vannak társadalmi-gazdasági fejlettségünk színvonalával, a fejlődés ütemével. Ezen a bázison alakul ki a legszélesebb társadalmi munkamegosztás az iskolák és a munkahelyek, valamint ezek ágazati irányító szervei között.

Vajon mi lehet az oka, hogy ma, a kétségkívül jelentős eredmények ellenére, divatos dolog a szakképző iskola „leszólása”, a „funkciózavaroknak” és a „zsákutca-jellegnek” a hangoztatása? Sőt olyan vélekedésekkel (Kasszandra-jóslatokkal) is találkozhatunk, amelyek szerint „a szakmunkásképző iskola a végét járja”, szelídebben fogalmazva: „a szakmunkásképző iskola jelentős lemaradásban van az innovációs munkában”, a szakmunkásképzés nem rendelkezik belső megújulási képességgel és tamaskodva azt is latolgatják, hogy a szakmunkásképző iskola képes lesz-e megfelelni társadalmi feladatainak?

A kétely ragadós, mi azonban nem csatlakozhatunk a múltat, az „üledékiskola” szemléletét felidéző eme jóslatokhoz. Alap- és középfokú szakképzésünk méreteiben, tartalmában és pedagógiai kultúrájában a felszabadulás óta jelentősen fejlődött. A

szakképzett dolgozók részaránya ma már a hazai lakosságnak közel a felét teszi ki. A szakképzés hatékonyan segítette (segíti) a felnövekvő nemzedék általános és szakmai műveltségének növelését, társadalmunk, gazdaságunk fejlődését. Tartalmában, módszereiben és eszközeiben igazodott az elért technikai és gazdasági fejlődés eredményeihez. Természetesen a megtett utat nem idealizálhatjuk. Köztudott, hogy a pozitívan értékelhető fejlődés mellett, alap- és középfokú szakképzésünket számos fogyatékoság is jellemzi. Különösen tartalmi, minőségi tekintetben maradt el a követelményektől. Megoldásuk elnapolása a jövőben még élesebb feszültségek forrásává válhat. E tanulmányban az alap- és középfokú szakképzés tartalmi fejlesztésével kapcsolatban arra keressük a választ, hogy a szakképzési folyamatok pedagógiai korszerűsítése, hatékonyságuk növelése milyen lépésekkel vihető előre, hogyan biztosítható, hogy a szakképzés jelenlegi intézményrendszere javuló színvonalon lássa el feladatát.

1. A társadalmi célok és igények számbavétele

A szakképzés folyamatában olyan nevelési-oktatási programot közvetítünk, amely a tanulói személyiség harmonikus fejlesztése, a szocialista erkölcsre és életmódra nevelés, a korszerű műveltség és a tudományos világnézet megalapozása mellett, valamilyen szakmai munkatevékenységre, a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedésre, valamint szakirányú továbbtanulásra készít fel. Az itt folyó pedagógiai munka tehát túlmutat a hagyományosan értelmezett iskolázáson, nemcsak a különböző szakképző iskolai szinteket és szakaszokat, hanem a munkahelyi szakképzést is magába foglalja. Ebben a tágabb értelemben szakképzésnek tekinthető valamennyi ipari és mezőgazdasági szakmunkás szakmára irányuló képzés, az egészségügyi, a közgazdasági és a kereskedelmi képzettséget nyújtó szakképzés, de a felsőfokú továbbtanulásra felkészítő tudományos ismeretek nyújtása is.

A szakképzés alaptípusait, a képzés-nevelés tartalmát, időtartamát és egymáshoz való viszonyát a történetileg változó társadalmi-gazdasági igények és szükségletek mint változó a változót determinálják. A szakképzés tartalmának, a tanítás-tanulás folyamatának belső megújítása és fejlesztése e változások következtében állandóan napirenden levő feladat. Újra és újra vizsgálunk, tanulmányozunk kell a társadalmat, amelyben élünk, s a tudomány és termelés reális szükségleteihez kell igazítanunk a szakképzés rendszerét, a tanítás-tanulás célját, feladatait, tartalmát. A szakképzéssel kapcsolatos szükségletek megismerése megkívánja, hogy behatóan tanulmányozzuk a népgazdaság, ezen belül az adott termelő vagy szolgáltató ágazat (gépipar, élelmiszergazdaság, építőipar stb.) fejlesztési terveit és távolabbi igényeit. A szakmunkásokkal, technikusokkal szembeni igények megfogalmazása még így sem könnyű feladat, hiszen a termelés, a szolgáltatás szükségletei igen gyorsan megváltoznak. A munkás, a termelő ember körül rohamosan átalakul a környezet, módosul a termelési folyamat, cserélődnek a munkaeszközök, s valamilyen formában mást, egyre többet igényelnek tőle.

A társadalom elvárja, hogy az iskola művelt munkásokat, szakembereket neveljen, lehetőleg középfokú műveltséget nyújtson tanulóinak, fejlessze személyiségüket. E folyamatban fontos szerepet játszik a szocialista életmódra és erkölcsre nevelés, a személyiség önfejlesztő, valamint együttélési és együttműködési képességeinek kialakítása. Az iskolának tekintettel kell lennie arra, hogy a jelenleg szakmát tanuló fiatalok a

harmadik évezredben is dolgoznak majd. Sokirányú társadalmi feladataik ellátásához a termelésben, a társadalmi-közéleti tevékenységben, a szabadidő fejlesztő felhasználásában átfogó általános műveltségre és szélesen alapozott szakmai képzettségre lesz szükségük.

A társadalomnak azonban elsőrangú követelése a szakképző intézményekkel szemben a munkára, a társadalmi munkamegosztásba való beilleszkedésre történő felkészítés. A szakképzés tartalmi fejlesztése és folyamatos megújítása elé ez bonyolult feladatokat állít. A következő években, évtizedekben fejlődésünkre a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának intenzívebbé válása lesz a jellemző. Új technikák és technológiák fognak elterjedni a termelésben, a társadalmi szükségletek átalakulnak, a gazdasági szerkezet megváltozik.

Jelenleg a társadalmi-gazdasági változások részletei, s ennek következtében a szakképzés speciális szakmai tartalmai hosszabb távra pontosan nem tervezhetők. Egy bizonyos, hogy az iskolának konvertálható ismeretek tanítására kell törekednie, s hogy a szakképzési rendszer struktúrájának adaptívebbnek kell lennie, mint az adott szakma-struktúrájának. Ezek megkönnyíthetik, hogy az előre nem látható feltételekhez és követelményekhez az oktatás rugalmasan alkalmazkodni tudjon.

A gazdasági, társadalmi és politikai környezet változásai komplexen hatnak az oktatásra, a szakképzésre. Egyszerre változtatják meg működésének feltételeit és tanítanak új, magasabb igényeket a végzettekkel szemben. Az adaptív jellegű fejlesztésnek tehát a környezeti tényezők változásait is magába kell foglalnia. Mivel pedig az iskola nem tudja megtanítani mindazt, amire növendékeinek az életben szüksége lesz, fontos, hogy a szakmát tanuló fiatalok értelmi és érzelmi, illetőleg megújulási képességeit is segítse kibontakoztatni, hogy aktív életük során nyitottá váljanak az új ismeretek befogadására.

A fentiekből következik, hogy hosszabb távon az általános képzés jelentősége növekedni fog. Ez nem csupán művelődéspolitikai, hanem társadalmi-gazdasági szükség-szerűség is. Egyik feltétele annak, hogy a szakmát tanuló fiatalok alkalmassá váljanak a termelés és a technika fejlődéséből eredő szakmai át- és továbbképzésre, a permanens művelődésre.

A kibontakozó tudományos-technikai forradalom megváltoztatja, mintegy „átrendezi” a munkamegosztás eddig kialakult és ma is funkcionáló rendszerét. A kézműipari (céhes), illetőleg kisparaszti univerzális termelés keretei között kialakult segéd-, betanított- és szakmunkás kategóriák a gépesítés és automatizálás fejlődésével korszerűtlenné válnak. A termelési folyamatokban végbemenő változásokhoz igazodva kell fejlődnie a szakképzésnek, a munkakörök és a szakmák társadalmi tagolásának is. A szakképzéssel kapcsolatos társadalmi követeléseket foglalja össze az MSZMP Központi Bizottságának 1977. júniusi határozata. Eszerint: „Gazdasági és társadalmi szempontból elsőrendű feladat a magasabb alpműveltségű, a változó társadalmi-gazdasági követelményekhez rugalmasabban alkalmazkodó, a megfelelő átállási képességekkel rendelkező szakemberek képzése . . .”

Ezzel kapcsolatban szükséges megjegyeznünk, hogy a társadalmilag kitűzött célokat és igényeket közvetlenül, a pedagógiai áttételek, a tevékenységek irányába mutató célok és feladatok konkretizálása nélkül, az iskolák elé állítani nem lehet. A tartalmi korszerűsítésnek egyik legnehezebb, egyben legfontosabb feladata a társadalmi céloknak olyan pedagógiai célokká és feladatokká való lebontása-operacionalizálása, amely a vezető alapelveket és módszereket mintegy irányjelzőként mutatja.

2. A pedagógiai célok differenciált tartalma a szakképzésben

A társadalom minden időben, napjainkban is felteszi azt a kérdést: milyen legyen az az ember, akinek a nevelését célul tűzi ki? A szakiskolai nevelés és oktatás célját sem kereshetjük tehát „az elvont eszmények világában”. Lényegét tekintve a társadalmi igények és szükségletek fölmérése alapján állapíthatjuk meg a szakképzés pedagógiai célját, s ebből kiindulva a megvalósítandó nevelési-képzési feladatokat. A célok megállapítása a tartalmi fejlesztés első mozzanata. Ez rendkívül jelentős és összetett feladat, amelynek során tekintettel kell lennünk a szakmák, termelési ágazatok és képzési szintek szerinti differenciáltságra. Jelenleg a szakképzés iskolai rendszerében három és négyéves idejű szakmunkásképzés van. A szakközépiskola négyéves képzési idő alatt szakmunkásokat, illetőleg középfokú szakembereket, a jövőben pedig ötéves képzési idő alatt technikusokat fog képezni.

Az alap- és középfokú szakképzés tehát a képzési irányok, a közismereti és a szakmai műveltség, valamint a kialakítandó képességek, jártasságok és készségek fejlesztése szempontjából igen különböző tartalmú és képzési idejű oktatási szakasz. Ezért a szakképzést nyújtó iskolák célját és feladatait is csak differenciáltan lehet kidolgozni. Helyeselhet, ha a képzés cél- és feladatrendszere tekintettel van arra, hogy a szakiskolának a tanulóknak nem csupán egy meghatározott szakismeretet kell adnia és nem csak egy szűk szakmára kell felkészítenie, hanem a szakmai felkészítésnek alapot kell teremtenie a szakirányra épülő további speciális szakképzésre, átképzésre, újraképzésre is.

A cél- és feladatrendszer időtálló és ösztönző lehet, ha az egész szakképzésnek olyan jellegű nyitottságát involválja, amely lehetővé teszi, hogy a pályakör legalacsonyabb szintjétől (szakmunkás) mindenki, aki arra alkalmas, eljuthasson a legmagasabb szintekig. A helyesen kitűzött célok és feladatok elősegítik a „zsákutcák kiküszöbölését”, lehetőség szerint megkönnyítik az átmenetet egyik típusból egy másik párhuzamos típusba, vagy egyik típus alsó fokozatából a középsőbe (pl. szakmunkásképzésből a technikusképzésbe), illetőleg a középfokról a felső fokozatra. A céloknak tehát arra kell irányulniuk, hogy a szakképzés egy-egy fő pályacsoporton belül (pl. építőipar, villamosipar, szerszámgépgyártás, állattenyésztés, növénytermesztés, élelmiszeripar, kereskedelem, egészségügy stb.) egységes rendszerben legyen szervezhető. Ily módon, a korábbi gyakorlattól eltérően, az egy-egy szakirányban folyó szakmai felkészítő tevékenység egésze vertikálisan lesz tagolható és rendszerbe foglalható.

Nem elégedhetünk meg a célok olyan általános megfogalmazásával, hogy például a végzett növendéknek „átfogó, általános műveltségre és széles alapozott szakmai képzettségre van szüksége”. De azt a szűk és egyoldalú megközelítést sem helyeselhetjük, amely a szakképzést nyújtó iskola célját a munkahelyek napi munkaerőigénye alapján kívánja meghatározni. Az is túl távoli megközelítés, hogy a szakképző iskola pedagógiai célja a szakmai képzés összekapcsolása az általános képzéssel, s hogy mindkét szakképző iskolának a tanulók adottságai és igényei alapján fel kell készíteni a munkamegosztásba történő bekapcsolásra, valamint a továbbtanulásra.

Ezek a meghatározások, noha igen lényeges szempontokat érintenek, túl általánosak, nem bontakozik ki belőlük a szakképzés differenciált cél- és feladatrendszere. A célok gyakorlati megközelítése azt feltételezi, hogy a szakok szerint differenciáltan kifejtett részcélok és nevelési-képzési feladatok egész sorát megjelöljük, illetve hogy minden

szakmai munkaterület dolgozói számára valamilyen speciális képzettséget, sajátos tulajdonságokat és jellemvonásokat is meghatározzunk. A szakképző iskolák nemcsak embert, hanem szakembert is nevelnek. A szakképzés lényegéből eredően minden oktatási szinten szakosított. A differenciált nevelési-képzési célok kimunkálása azt jelenti, hogy kialakítjuk a szakiskolai képzés szakmai struktúráját, elvégezzük az oktatás szakosítását.

A kedvezőtlen történeti tapasztalatok arra intenek, hogy a szakképzésnek mindenkor a legjellemzőbb elemeket és a konkrét szakmai szükségleteket megragadva kell tükröznie az alapul vett társadalmi-gazdasági struktúrákat. A társadalmi igényeknek konkrét szakképzési célokká, oktatható szakokká, szakmákká és tantárgyakká való lebontása közben számos hibát lehet elkövetni. (L. az utóbbi harmincöt év tapasztalatait.) Legtöbb problémát az igények mechanikus átültetése, a nagyobb szintézist nélkülöző „szakbarbárság” veszélyeit magában hordozó, túlzott méretű szakosítás okozott (és okoz napjainkban is), amely abból a helytelen szemléletből fakad, hogy „a szakképzésnek az egyre magasabb szinten ismétlődő bővített újatermelés szakemberigényét kell biztosítania.” Ezzel összhangban az üzemek többsége, azt igényli az iskolától, hogy „naprakész” munkaerőt képezzen, amelyet azonnal, teljes értékűen foglalkoztathat.

A mind jobban specializált „munkahelyre képzésnek” azonban a gyorsuló technikai és technológiai fejlődés határt szab. A szűkkörű, speciális szakismeretek avulnak el a leggyorsabban. A konkrét munkahelyre, funkcióra való iskolai képzés a technikai fejlődés igényeit kielégíteni nem tudja. Az a gyakorlat, amely a speciális szakismeretet egy adott technikai szinthez köti, egyre kevésbé felel meg a jövő igényeinek. Be kell látnunk (ez a technikusképzés most készülő terveire és szakosítására is vonatkoztatható!), hogy szakiskoláink szűk és egyoldalú szakosítása gátjává válik a fejlődésnek, és hogy magában az iskolában a termelési követelményeket nyomon követő specializáló nem oldható meg. Mind általánosabb az a felismerés, hogy az iskolai szakképzésnek a szélsőséges és beszűkített szakosítás helyett a széles körű képzés követelményének kell eleget tennie. Az iskolai szakképzés egyre kevésbé jelenthet egyoldalú specializálást, sokkal inkább a folyamatokat áttekinteni és azokat megújítani tudó szakemberek nevelését kell feladatának tekintenie. Az a kíváncsi, hogy mind horizontálisan, mind vertikálisan egy flexibilis szakképzési rendszer épüljön ki, ez adna kellő biztosítékot arra, hogy a szakismeretek változó elemei a szükségletek szerint rugalmasan átalakíthatók legyenek. Alapvető feltétele ez annak, hogy a jövő szakembere mint kiképzett munkaerő valóban adaptábilis legyen. Ebből azonban a szakképzés jövőjére nézve fontos következtetés adódik. Ha tudomásul vesszük, hogy túlnyomó részben a szaktudás változó elemei azok, amelyek alkalmassá tesznek bennünket valamilyen speciális munkafunkció, konkrét szakmai tevékenység elvégzésére, akkor elengedhetetlen, hogy az iskolai szakképzés olyan feltételek között valósuljon meg, amelyek maximálisan hasonlítanak a termelés reális feltételeihez, másfelől pedig az, hogy az iskolai szakképzéshez specializáló jellegű munkahelyi szakképzés és továbbképzés kapcsolódjék.

3. Az általános és szakműveltség összhangja

Az általános és szakműveltség különbözősége vagy egysége, az „egymásraépülés” vagy „egymásbahatolás” fogalmainak értelmezése és pedagógiai szempontból helyes megválaszolása, többszörös nehézséggel jár. Az egyik az, hogy a társadalomépítés folya-

matában mind kiemelkedőbb jelentősége van az emberi tényező minőségének, következésképpen a nevelési-képzési rendszerek fejlesztése korszerűsítésének, és hogy korunkban mind az általános, mind a szakműveltség területét érintően gyors ütemű fejlődés zajlik. A másik nehézség abból adódik, hogy az általános műveltség, illetőleg képzés és a szakműveltség a történeti kialakulás szülte különállás következtében sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem épült egységbe, nem alakultak ki azok a rendszerek és az ezek alapját jelentő pedagógiai elvek, amelyek a tényleges összhangot biztosíthatnák. A régebbi didaktikai-metodikai irodalom legfeljebb odáig jutott el, hogy felvesse mi legyen az általános műveltség, illetőleg képzés tartalma és az általános képzés hogyan vezessen át lehetőleg zökkenőmentesen a szakképzésbe. Az eredményt ismerjük. A történeti fejlődés során létrejött a kettős iskolarendszer, az általánosan művelő és a szakmai képzést nyújtó iskolák funkciójuk és tartalmuk szerinti merev szétválasztása, rangsorolása. E fejlődést leginkább úgy jellemezhetjük; két út, kétféle műveltség. Egyoldalúan elméleti, intellektuális képzés az általánosan művelő iskolákban („elit” gimnázium); és szűkkörűen prakticista szakképzés a szakiskolákban („üledékiskolák”).

Az elméleti jellegű iskolának (a művelődés „királyi útjának”) és a szakképzésnek (az „üledékiskolának”) a szembeállítását végigvonul a polgári pedagógia történetén. Magyarországon az így felfogott általános képzésnek (általános műveltségnek) tradicionálisan nagy volt a tekintélye. A szakképzést pedig alacsonyabb fokú jártasságnak, a munkás életforma és tevékenység egyszerű, eszközi elemének tekintették.

E felfogásnak alapvetően társadalmi gyökerei voltak. Kialakulását az is segítette, hogy a szakképzésben mindig túltengett a funkcionális jelleg, a hasznossági szempont, túlzottan érvényesült az a szándék, hogy minél gyorsabban sajátítsák el a tanulók az életben való boldoguláshoz szükséges szakismereteket, munkafogásokat, szakmai jártasságokat, hogy gyorsan és olcsón termelni tudó szakembereket képezzen. Az értelem kiművelését, a szakmán túl is néző „szociális ember” kibontakoztatását, a korai és szűk szakosodás miatt, szakiskoláink képtelenek voltak megoldani. Innen eredt és táplálkozott az a vélemény, amely szerint alárendelt sorsa és elmaradott helyzete volt nálunk a szakoktatásnak. Ez még nem tűnt el nyomtalanul. Ezért is szükséges két elvi vonatkozású megjegyzést tennünk.

Először: az embert, a munkásembert az elmúlt társadalmakban csupán mint munkacíműt, mint a termelőerők részét (kétségtelenül annak értékes részét) tekintették. A figyelem egyoldalúan és aránytalanul csak a *szakember* kiképzésére irányult és háttérbe szorult az állampolgár, az ember, a szociális ember kiképzésének igénye és feladata. Természetesen az általános műveltségnek valamilyen foka (az írni-olvasni tudás, a matematikai, a természettudományos és egyéb ismeretek, képességek bizonyos minimuma) régebben is nélkülözhetetlen feltétele volt a szakmai képzettség megszerzésének és a szakmai aktivitásnak. Másodszor: az úgynevezett funkcionális műveltségfelfogásban a szakmai aktivitás és műveltség összetartozása olyan értelmezést nyert, mint a munkamegosztás szakmai specializálódás szerinti részfunkciói és az erre felkészítő szakképzésnek az összefüggése.

Történetileg nézve a funkcionális műveltség azt a középkori eredetű műveltség-eszményhez képest valamelyest előre mutató polgári felfogást tükrözi, amely szerint a munkás, a szakmai képzettség valamilyen fajtájának és fokának elsajátításával képessé válik arra, hogy társadalmilag szükséges fokon betöltse termelő funkcióját. A funkcionális

műveltség a műveltségnek azt a szűk értelmezését jelenti, hogy a „suszter maradjon a kaptafánál”, vagyis a „nekivaló műveltségen” túl senki ne törekedjék többre. Az ember ne legyen több, mint a szakmája! A funkcionális műveltség napjainkban modern köntöst ölt. Mai képviselői azt hangsúlyozzák, hogy az automatizálás, az elektronika, a számítástechnika, a komplex géprendszerek, a termelési rendszerek, a kemizálás, az anyag- és energiatakarékosság, a környezetvédelem stb. rohamos fejlődése következtében nő az ún. „extrafunkcionális” képességek (önállóság, fegyelem, felelősség stb.) jelentősége. „Az ember ne legyen több, mint a szakmája” elvet azonban a funkcionális műveltség felfogásának modernizálása sem változtatja meg. Számunkra ez az út nem járható.

Az általános és szakképzés összhangjának megvalósítása csak akkor lehet eredményes, ha az egyoldalú megközelítések helyett a műveltség egységéből indulunk ki, az általános és szakműveltség szervezesebb egymásbahatolását tartjuk követendő stratégiának, ha a műveltséget emberi minőségnek fogadjuk el, amelynek az egyének birtokába kell jutnia és a személyiségben kell ötvöződnie. Ebben az értelemben az általános és szakműveltség megszerzése mindenféle nevelés és képzés végső célja, felkészítés a társadalmi munkamegosztásban való eredményes részvételre.

A kívánt célok elérése azonban az eddigi gyakorlat újragondolását és számos ponton annak fejlesztését, illetőleg ésszerű korrekcióját igényli.

Középfokú oktatásunk jelenleg néhány nehezen feloldható ellentmondást hordoz. Leglényegesebb az, hogy három mereven elkülönülő intézménytípusban – szakmunkásképző iskola, szakközépiskola, gimnázium – három különböző színvonalú általános műveltséget nyújtó képzés folyik, és három különböző presztízsű életpályára való szakmai felkészítés történik. (Nem nehéz felismernünk: ez a kettős iskolarendszer elemeinek továbbélése mai iskolarendszerünkben.)

A differenciált iskolarendszeri és tantervi célok megnehezítik annak megvalósítását, hogy a műveltség valóban általánossá és egyetemessé váljék, de az sem kizárt, hogy szándékunk ellenére kedvezőtlenül (a szakmunkásképzésben tanulók nagy számát és műveltségi állapotát tekintve jelentősen) újratermelik a társadalmi-műveltségi különbségeket. Ez pedig ellentmond azoknak a céloknak, amelyek az esélyegyenlőségek javítására, a társadalmi rétegek közötti műveltségi és életmódbeli különbségek csökkentésére irányulnak.

A szakképző iskola feladata, hogy miközben növekvő színvonalú általános műveltséget nyújt, a választott szakma, a leendő hivatás irányába mutató adottságokat és képességeket differenciáltan fejlessze. A művelt embert a jövőben sem az jellemzi majd, hogy kedve szerint mindenből megtanul többet-kevesebbet, de semmit sem tud alaposan. Életének egy szakaszában mindenkinek valamilyen hivatást betöltő szakemberré kell válnia. Műveltsége akkor segíti munkájában, ha az hivatásközpontú, ha jól tagolt és szervesen összetartozó egész. Amikor tehát azt mondjuk, hogy embereszményünk a mindenképpen fejlett ember, akkor nem arra gondolunk, hogy mindenkinek egyformán kell értenie mindenhez, hanem arra, hogy minden ember lehetőséget kap általános és speciális képességeinek kibontakoztatására. Műveltségeszményünkben az általános és szakműveltség nem válik ketté, hanem egymást kiegészítő részei a műveltségnek, amelyben a gyorsabban változó részt a szakműveltség képezi. Általános műveltség nélkül a szakember nem tudna a rokonterületekkel együttműködni, nem lenne képes szakismereteit az egyetemes műveltség egészébe beilleszteni. A határok közöttük legtöbbször elmosódnak.

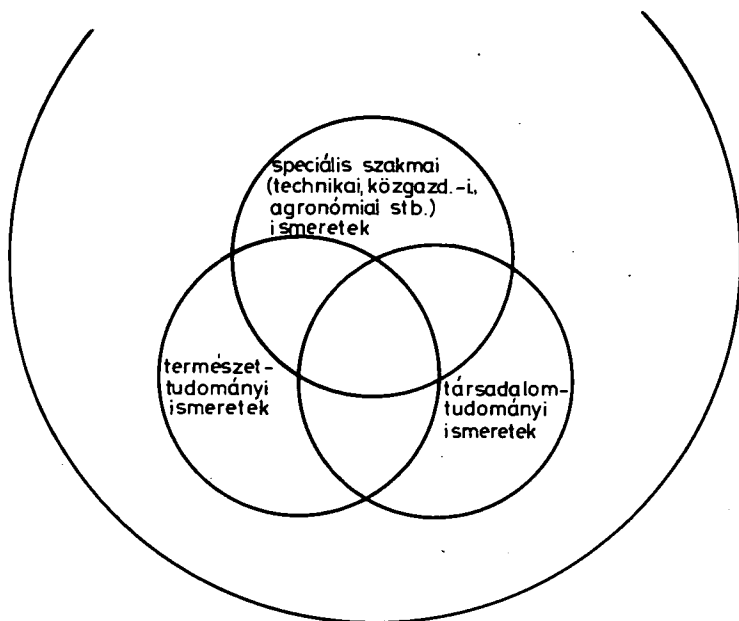
A középiskolában tanított alaptárgyak pl. az anyanyelv, az idegen nyelvek, a matematika, a természettudományok, a társadalomtudományok, és a számítástechnika stb. lényegüket tekintve egyformán sorolhatók az általános műveltséghez is, a szakműveltséghez is, attól függően, hogy az egyén szempontjából milyen szerepet töltenek be a társadalmi gyakorlatban. Az általános műveltség csak a számos különös alapjain létezhet, szakműveltség pedig nincs általános műveltség nélkül. Az általános műveltség lényegéről folyó viták, valamint az MTA EKB állásfoglalása a jövő műveltségesszményéről összefoglalják azokat az ismeret- és tevékenységcsoportokat, amelyek összességükben a társadalmi gyakorlatra készítene fel, s amelyek alkalmasak a fizikai és szellemi képességek, erkölcsi tulajdonságok megalapozására. Ezek: a tanulással, a munkával, a szellemi és testi egészség fejlesztésével összefüggő tevékenységek, valamint a közéleti-politikai, és a szabadidős tevékenység.

A szakműveltség természetesen nem azt jelenti, hogy mindahhoz, amit általános műveltségnek tekintünk, még hozzáadunk valamit, mert az ilyen összegezésből, hozzáadásból, mellérendelésből kettős arculatú és jellegű műveltség alakulna ki. Az általános és szakműveltség nem adható össze és nem vonhatók ki egymásból, mert a műveltség nem mechanikus összege azoknak az ismereteknek, tevékenységeknek, amelyeket a tanulók a különböző tantárgyak keretében és a gyakorlatokon tanulnak, hanem a személyiség egyik legbensőbb sajátossága.

Más összefüggésben már utaltunk rá, hogy az általános és szakműveltség megszerzése a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásra felkészülés két oldala. A valóban tudományos igénnyel kifejtett műveltségfogalom tartalmát tehát nem csupán a „tudományok ágazataiból” levezetve határozhatjuk meg, hanem a szakképzés igényeiből is következtetéseket vonhatunk le rá. Abból indulhatunk ki, hogy az egységes műveltségnek különböző rétegei vannak és ebben a struktúrában helye van az általánosnak és a szakmainak is. A szakműveltség az egységes műveltség specializált része. Különböző rétegeit, azok egymáshoz való viszonyát, bonyolult kapcsolatrendszerüket diagrammával is megkérdőjelezhetjük érzékeltetni.

A diagram óhatatlanul egyszerűsít, hiszen a valóság ennél bonyolultabb, sokszínűbb. Arra azonban rávilágít, hogy a műveltség különböző rétegei között érintkezési pontok és viszonylag önálló területek vannak. Külön is figyelmet érdemel, hogy egyes területek kölcsönösen átfedik egymást, egymásba hatolnak. Olyan műveltségi tartalmakról, ismeretekről és tevékenységekről van itt szó, amelyek kielégítése mind az általános, mind a szakműveltség szempontjából kívánatos, s amelyek összhangjuk kiinduló pontját, mintegy a gerincét alkotják. (L. 1. ábra.)

A szakiskolai képzésben nyújtandó műveltség különböző rétegeinek, ismeret- és tevékenységtartalmainak differenciált feltárása, elemzése és összevetése ezért elengedhetetlen feltétele a tudatos pedagógiai fejlesztésnek. Másképpen fogalmazva, a nevelés és képzés tartalma az általános és szakműveltség összhangja szempontjából az egyik fő kérdés. Szükséges hangsúlyoznunk, hogy a szakműveltség nem csupán termelési kérdéseket tartalmaz. Új műveltségi koncepció felállítása pedig csakis olyan vizsgálatok alapján lehetséges, amelyekben a tudományok aktuális eredményei mellett a termelés helyzete, fő irányai, az életkörülmények változásai, az iskolázottság szintjének alakulása és a társadalom belső mozgása együttesen képezik az elemzések tárgyát. Számolnunk kell azzal, hogy a tudományos-technikai-technológiai és a közgazdasági környezet át-

1. ábra

alakulásának eredményeként megváltozik a műveltség állandó és változó elemeinek társadalmilag szükséges aránya is. Ez nehéz helyzetbe hozhatja mind az egyént, mind a társadalmat, de legfőképpen az iskolát, mivel a zárt és befejezettnek minősített műveltség (szakképzettség) helyett annak folyamatos építésének és állandó továbbfejlesztésének készségét állítja középpontba. Az iskolában elsajátítandó általános és szakműveltség tartalma ezért mozgásban, a tudomány és a termelés változásaival szoros kapcsolatban határozható meg. A gyorsuló fejlődés feltételei között az egyes emberek műveltségének továbbfejlesztése társadalmi problémává válik.

Az általános és szakműveltség tartalmának változásairól mondottak átvezetnek az iskolázottság és a szakmai mobilitás közötti összefüggés, valamint a képességfejlesztés és a folyamatos önművelődés problémáihoz. A pedagógiai fejlesztésnek ez annál inkább fundamentális kérdése, mivel a műveltség ismereteket és kialakítandó képességeket egyaránt magában foglal. A képességek, a végrehajtott tevékenységek, a tanulás és a munka hatására alakulnak ki. Ezek teszik alkalmassá az embert társadalmilag hasznos tevékenységek végrehajtására. Ha az ember valamilyen lényegeset alkot, ezzel maga is fejlődik. Mindez indokolja, hogy egyrészt a szakképzést irányító pedagógiai dokumentumokban, tantervekben és tankönyvekben, másrészt a közismereti és a szaktárgyakat oktató pedagógusok tevékenységében központi helyet foglaljanak el az általános és speciális képességek, valamint a szakmai és termelési készségek kialakításának feladata. A korszerű általános és szakműveltség nem csupán ismeretek mennyisége, hanem megújításra és fejlesztésre alkalmas jártasságok, készségek és képességek is, amelyek szakadatlanul formálódnak, egy életen át többször megújulnak, s a szakmai tevékenység gyakorlásában mint teljesítmény jelennek meg. Szakképző iskoláink nevelő-képző tevékenységében kiemelkedő szerepük van a gondolkodó és cselekvő, valamint az áttekintő, szintetizáló és

integráló képességeknek, a különböző műveletek és technológiai eljárások közötti összefüggések felismerésének, a következtető képességnek, a mozgásképességnek, a szakmai rugalmasságnak, a hajlékonyságnak, a megújulási (innovációs) képességnek, a gyakorlatiaságnak, az ügyességnek, a gépekkel, szerszámokkal való bánni tudás képességének. Jelentős lehet szakiskoláinkban az önálló ismeretszerzésre és kreativitásra nevelés beépítése a tantárgyak tartalmába, követelményrendszerébe, a tanítás-tanulás módszereibe, tehát annak a pedagógiai szemléletnek a térhódítása, amely a „termelő szakember” minél gyorsabb és minél olcsóbb kiképzése helyébe a „teremtő, alkotó szakember” nevelését állítja.

*

Annak érdekében, hogy a szakképzésben a tanítás-tanulás folyamatát hatékonyabbá tegyük, közelebb hozzuk a jövő igényeihez és lehetőségeihez, a nevelési és képzési feladatok egész sorát kell megoldanunk. A tartalmi fejlesztés legfontosabb tényezője az önmagát folyamatosan megújítani képes és kész pedagógus. Alapvető feladat tehát a célokat értő, mind a szakmájában, mind a pedagógiában felkészült szaktanárok, mérnökök és gyakorlati szakoktatók képzése és továbbképzése. Az oktatók képzettsége meghatározza a szakiskolák nevelési, képzési folyamatának minőségét. Ma is igaz, hogy a szocializmus felépítésére hivatott ifjúság felkészültsége elsősorban attól függ: milyen pedagógusok, hogyan nevelik.

A szakképzés különböző területein tanúi lehetünk a szakmunkás szakoktatók, technikusok, mérnöktanárok, közgazdászok és orvosok hivatással végzett munkájának. Szakiskoláinkban (az általános és szakműveltség összhangját szem előtt tartva) közismereti és úgynevezett szakmai előkészítő tárgyakat is oktatnak. Ezzel kapcsolatban két probléma merül fel. A közismereti szakos tanárképzés jelenleg is „gimnázium-centrikus”, amely még nem igazodik kellően a középfokú oktatás, a szakképzés megváltozott szerkezetéhez és a jövő igényeihez. Elég arra utalnunk, hogy százból nyolcvan gyerek ma szakiskolában tanul tovább. Másrészt középiskolai tanáraink egy része nem szívesen tanít szakképző intézményben, noha az egyetemen erre képesítik. Részben ezzel is magyarázható, hogy az általános műveltségi, ezen belül is főképpen a társadalomtudományi tárgyak oktatásának színvonala a szakképző iskolákban nem kielégítő, ezen a ponton igen gyakran megtörik az általános és szakműveltség kívánatos összhangja. Meggyőződésünk, hogy az oktatók szándéka ellenére és alkotó közreműködésük nélkül semmilyen megújulás és tartalmi-pedagógiai fejlesztés sem lehetséges.

A tanulói személyiség pozitív tulajdonságai csak ott fejlődnek erőteljesen, ahol a szakmai és az általános műveltségi tantárgyak oktatása, valamint e tantárgyakban és azon kívül megvalósított nevelés nem egymás mellett, párhuzamosan halad, hanem szerves egységben folyik.